folklor/edebiyat, cilt:21, sayı:84, 2015/4

ALTAY TÜRKLERİNDE YOLCULUK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR VE RİTÜELLER[1]

Figen Güner Dilek[2]

Giriş

Güney Sibirya bölgesinde, ormanlarla kaplı Altay Dağlarının vadilerine, nehir boylarına yerleşmiş olan Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Türkleri; Çin, Moğolistan, Kazakistan ve Rusya ile sınırları çizilen Altay Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Ekim Devrimi sonrası yapılan bilimsel çalışmalarda yaygın olarak; Kumandı Kişi, Çalkandı Kişi, Tuba Kişi, Teleñgit Kişi, Teleüt Kişi ve Altay Kişi şeklinde adlandırılan bu insanlar yaşadıkları bölgenin zorlu coğrafi yapısı ile mücadeleden yılmayarak coğrafyayı hayatlarına uygun hâle getirmeyi başarmışlardır. Hiç şüphesiz bu başarıda, onların kültürel, geleneksel ve dinî hayatını şekillendirmede de önemli bir unsur olan Şamanistik ögelerin yeri ayrıdır ve Altay Türklerinin yazılı kültürün oluşmadığı devirlerden itibaren tabiata karşı gösterdikleri bir uyum şekli olarak değerlendirilebilecek yolculuk ritüelleri de bu alt zeminin bir tezahürüdür.

Yola çıkmak veya birini yolculuğa uğurlamak, hangi dinden ve ırktan olursa olsun geçmişte olduğu gibi günümüzde de bütün insanları tedirgin etmekte ve endişelendirmektedir. Birçok kültürde yolculuk öncesi ve sonrası yerine getirilen pratikler mevcuttur. Altay Türkleri örneğinde ele alınan bu uygulamaların; sadece yolculuk öncesi ve sonrası bir hazırlık olarak kalmadığı, aynı zamanda yolculuk boyunca da yerine geti-

1 2008 yılında, Bükreş'te 51. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı'nda (Permanent International Altaistic Conference-Bucharest, July 27 th-August 1st) "Practices and Beliefs related to 'Going on a Journey' in Altai (Mountainous Altai) Turks" adıyla İngilizce olarak sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

2 Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye.

rilmesi gereken bazı uygulamalar içerdiği görülür. Sadece Sibirya bölgesindeki Türk topluluklarıyla da sınırlı kalmayan bu uygulamalar, diğer Altay toplumlarını da içine alan geniş bir alanda canlı bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca Roux, Irk Bitig'de *Yol Tengri* (Yol Tanrısı) kavramından ve Hoytu Tamir Yazıtlarında da bu zor, tehlikeli ve dar geçitten geçenlerin sağlıkla geçip hedefe ulaşmak için yolculuğun koruyucu güçlerinden yardım dilediklerinden bahsetmektedir (2012: 146). Bu bilgiler, Türklerde, yol ve yolculuğa dair inanışların eskiliğine ve gelenekselliğine işaret etmesi yönüyle önemlidir.

Günümüzde, Altay coğrafyasında, yolculuk boyunca gerçekleştirilen uygulamaların Altay Türklerinin toplumsal belleğinde kalıplaşarak yerleşmesinde, dinî alt yapının oldukça etkin olduğu görülmektedir. O sebeple uygulamalara geçmeden önce bu inanış sistemi hakkında kısa bilgiler vermek gereklidir.

Altay Türkleri, resmî olarak Ortodoks Hıristiyanlığının, birkaç asır boyunca da Budizm'in (*ak can* "ak din") etkisi altında kalmışlardır ve günümüzde kendilerini ne Hıristiyan ne de Budist olarak tanımlamaktadırlar. Altay Türklerinden vaftiz edilmiş olanlar da Budizm'in bazı ilkelerine sıkı bağlılık duyanlar da dâhil hemen hepsinin inançlarının temelinde; bir kurumsal dinle doğrudan ilgisi olmayan ancak yurtlarına ve yaşadıkları topraklardaki dağların, ırmakların, göllerin ruhlarına/iyelerine duyulan saygıyla şekillenen töreler oldukça önemlidir. Bir bütün olarak bakıldığında, Altay Türklerinin inanç sisteminde *Altaydıñ eezi* (Altay'ın sahibi) ve *Altay Kuday* (Altay Tanrısı) kavramları oldukça etkilidir (Halemba 2008: 137). Ayrıca, Sovyet öncesi dönemde Altay'da yasaklanmış olan, kurumsal bir geleneği olmayan ve çok az sayıda din adamı ile temsil edilen Şamanizm'in; Sovyet dönemi sonrasında Altaylıların günlük hayatındaki pratiklerde Budizm ile rekabet edebilecek derecede etkili olduğu (Halemba 2003: 174) ifade edilmektedir. Bu durum, Altaylıların Şamanizm öğretisine ve ritüellerine daha bağlı ve/veya alışkın olduğu düşüncesini de akla getirmektedir.

Altay Türklerinin Yolculuğa Hazırlanışı ve Kıyra/Calama Bağlama Ritüeli

Çeşitli boy ve sülalere ayrılan, eski gelenek ve göreneklerine sıkı bir şekilde bağlı olan Altay Türkleri; nereye ve hangi yöne yolculuk yapacak olurlarsa olsunlar, yola çıkılacak vakit olarak 'Ay'ın yeni hâlini tayin etmeye özen gösterirler. Yolculuk vaktinin geldiği günün sabahında ise evlerinin kapısına *san* adı verilen küçük bir sehpa yerleştirip, üzerine kurut, ekmek, et bıraktıktan sonra dua ve niyaz ile Altay Tanrısı'ndan müsaade istedikten sonra seyahate çıkarlar. Yol serüveni başladığında da geçmişin bağlarından kopulmadığını hatırlatan, yerine getirilmesi gereken birtakım pratikler vardır. İlk olarak, soylara göre değişkenlik gösteren ve kutsal addedilen nehirlerle dağ zirvelerinde bulunan kutsal ağaçlara, Altay Türkçesindeki karşılığı ile *kıyra* veya *calama* denilen, ince şeritler hâlinde kesilmiş bez parçalarını bağlamalı ve ikinci olarak da yine yol boyunca karşılaşacakları *oboo* adlı taş kümelerine kendi dilek-niyet taşlarını bırakmalıdırlar.

Yolculukları boyunca birçok dağ aşan ve nehirden geçen Altay Türkleri'nin inançlarına göre bu dağların, nehirlerin birçoğu kutsaldır ve her birinin çeşitli esrarengiz ruhları/iyeleri vardır. Yolcular, bu kutsal yerlerde özenle, saygı ve teslimiyetle dua edip ikramda bulundukları takdirde, anılan iye/ruhlardan iyilik görecekler, yolculukları süresince de izlenip korunacaklardır (İnan 1987: 416-417). Yolcuların herhangi bir saygısızlık yap-

maları hâlinde ise, bu ruhlar, hastalık veya felaket göndererek onları cezalandırabileceklerdir.

Her Altaylı yolcu, seyahat süresince mensup olduğu soya göre değişik adlar alabilen bir koruyucu ruh/tanrı tarafından da takip edilir. Bu sebeple yola çıkan kişi yolculuğunun iyi geçmesi için, yukarıda bahsedildiği gibi, büyük bir ırmağı, yüce bir dağı aşarken onların iyelerine/ruhlarına saçı saçmalı, tercihen kayın ve ardıç ağaçlarına, *kıyra* veya *calama* bağlayıp *alkış* söz söylemeli yani hayır-dua etmelidir. Yüce Altay'dan, ak doruklu yüce dağların ruhlarından güvenilir yol vermelerini dileyen yolcunun, aşağıda verilen örneklerde (Ukaçina-Yamayeva 1993: 124-125) olduğu gibi samimiyet ve teslimiyetle dua etmesi gerekir. Bu dualar sınırlı sayıda da değildir. Toprağına, töresine ve kültürel kimliğine bağlı her Altaylı; sözlü kültürün doğal bir sürdürücüsü olarak belleğinde bu dua sözlerini, ezbere taşıyabilme, benzerini üretebilme ve depolayabilme yeteneğine sahiptir. Zaten bu duaları içinden geldiği gibi, bildiğince söylemesi daha makbuldür (Muytuyeva-Çoçkina 1996: 26). Ong'un her dindeki dua ve ayinlerde söylenen sözlerin 'varlığı kutsallığa bağlayan içselleştiren güç' olarak değerlendirmesi de bunu doğrulamaktadır (2012:93). Bu yakarış; kelimesi kelimesine aynı olabileceği gibi her dua eden kişiyle yenilenerek değişebilen bir özellik de gösterebilir. Şiirsel kalıp sözlerden oluşan hayır-duaların her bir kelimesi, ezgisi, tonlaması ve vurgusu da en az *kıyra* bağlamak ve *oboo*ya taş koymak kadar gerçek bir 'eylem'dir ve anılan ritüellerin bütünleyici bir parçasıdır:

Altın booçım	Altın dağ geçidim,
Ayım-künim	Ayım güneşim,
Altay-kudayım!	Altay Tanrım!
Alkış- bıyanaardı beriger!	Rahmetinizi, yardımınızı esirgemeyin!
Sunup baksan Altayım!	Uzayıp giden Altayım!
Suzıp içken arjanım!	Kana kana içtiğim kaynak suyum!
Kıyra buulap cadım!	Kıyra bağlıyorum!
Agın suu bolgojın,	(Yoluma) akarsu çıkarsa,
Tayıs keçü ol berzin!	Sığ geçit versin!
Biyik tuu bolgojın,	(Yoluma) yüce dağ çıkarsa,
Cabıs aju ol berzin!	Alçak aşıt versin!

Bu hayır-dua sırasında ağaçlara bağlanan kurdele görünümündeki bez parçalarının sarı, mavi renklerden olabileceği söylenmekle birlikte bu ritüellerde ak kutsalların (süt, ekmek, kurut, bıştak) tercih edilmesi ve *kıyra*nın da ak bezden olması daha makbuldür. Ağaçlara bağlanan bez parçalarının, eni 2,5 ila 4 cm arasında boyu ise 50-60 cm ölçülerinde, boyları da mutlaka birbirine denk bir biçimde ve düzgün olarak kesilmiş olmalıdır. Eski ve kullanılmış bezlerden *kıyra* yapılması hoş karşılanmaz. Eğer *kıyra* yoksa, atın yelesinden koparılan kıl da bağlanabilir. Ayrıca, gümüş renkli para da saçılabilir (Ukaçina-Yamayeva 1993: 124-125; Muytuyeva-Çoçkina 1996: 26).

Sadece Altay Türkleri'nin değil, Sibirya bölgesinde yaşayan diğer Türk boylarının da

yaygın bir şekilde benzer pratikleri gerçekleştirdikleri görülür. Yakutlarda, bu ruhlar *suol iççitä* (yolların efendisi) veya *ãttuk iççitä* (geçitlerin efendisi) adlarıyla anılırlar (Harva 2014: 320). Çuvaşlarda da bütün tabiat olaylarını düzenleyen sayısız miktarda ruhun var olduğuna inanılır (Arık 2007: 25).

Oboo Taş Ritüeli

Yolculuk pratiklerinin ikincisi ise, Altay Türkçesinde *oboo* adı verilen tepe şeklinde üst üste koyulmuş taş yığınlarından oluşan tepeciklerde gerçekleştirilir. Bu, yolcuların üzerine küçük taş bırakılabilecekleri *oboo* taş kümelerine, genellikle ağaçların az olduğu dağ yollarında veya bozkır alanlarda rastlanmaktadır. Bölgesel olarak bakıldığında, bu taş tepecikleri; daha çok Çuy yolunda ve Çuy ile Ulagan arasındaki güzergâhta bulunmaktadır. Çuy bölgesinde bu taş yığınlarına *oboo* ile birlikte *üüle* de denilmektedir (Bidinov 1998:15). Bir tür taş kültü olarak tanımlanan *oboo*nun Budizm kaynaklı olduğu ifade edilmektedir (Halemba 2008:146). Ayrıca Eski Türk ve Moğol kabileleri, yer seviyesindeki sıradan bir yükseltiyi, düz bir yerdeki basit bir tepeyi dahi kişiyi tanrıya yaklaştıran bir tür erişme noktası olarak görmüş ve bu yükseklikllerden duaların daha iyi işitildiğine inanmışlardır. Bir çeşit 'Tanrı'nın ikametgahı' olarak düşünülen bu yüksek yerler, duaların kabul edildiği kutsal yerler ve kurban sunumu için de en ideal mekanlardır (Jean-Paul Roux 1998: 119-120).

Kelime kökeni olarak Moğolcaya dayanan *oboo*, Sibirya bölgesindeki diğer Türk topluluklarında da değişik varyantlarıyla yaşamaktadır (Sevyan 1980: 256; İnan 1987: 614-616). Kelime, Altay Türkçesine Moğolcadan Budizm yoluyla geçmiştir. Lessing, kelimeyi *obug-a(n)* "yığın, top, küme, öbek; taş yığını, bilhassa çevresinde din törenleri düzenlenen mezar veya kurgan; tümsek; sınır işareti" (2003: 936) şeklinde anlamlandırmıştır. Sevyan ise, çoğunlukla insanların meskun olmadığı, el değmemiş doğada, taş veya ağaç dallarının üst üste yığılmasından oluşan, birtakım tanrısal ruhların ve iyelerin yaşadığına inanılan yerler olarak tanımlamıştır (Vainstein 1980: 236-241). Altayca-Rusça sözlükte *oboo//obogo* şeklinde geçen kelime "yığın, küme; dağların ruhuna ikram edilen adakların konulduğu taş yığını" (1947: 113) şeklinde, ondan daha da eski olan Altay ve Aladağ Türk Dili Ağızları sözlüğünde ise, "yığın, küme; ateş yakmak için dal parçalarından yapılmış yığın; Şamanist Altaylıların dağ geçitlerinden geçerken dağların ruhuna sunmak üzere, taş ya da şerit veya at kılı bağlanmış dal parçaları koymak suretiyle oluşturdukları büyük tepe" (2005: 215) olarak açıklanmaktadır.

Abdulkadir İnan, "Eski zamanlarda Orta-Asya'da, değişik sülalelere ait koruyucu ruhların hüküm sürdüğü, dağ geçitlerinde ya da dağ sırtlarında bulunan, etrafında ibadetlerin yapılıp, kurban ve adakların sunulduğu taş yığınlarından oluşmuş tepe" anlamına geldiğini, ayrıca, Oğuzlarda "bir oba etrafında toplanan ve koruyucu bir ruha tapan aile" anlamında da bu kelimenin kullanıldığını ve 'oba' ile ilişkilendirerek, Eski Türkçeye ait bir kelime olduğunu ifade eder. Ayrıca, *oboo* ile Eski Yunanca "ilahlara kurban sunulmak amacıyla yapılan yüksek yer" anlamındaki *bomos* kelimesi arasında bağlantı kuran araştırmacı, İngiliz yazarlarından Rockhill'in kelimeyi köken olarak Tibetçe "taş yığını" anlamındaki *du-bon* ve "bin taş" anlamındaki *do-bon* kelimelerine bağladığını ancak,

oboo kültünün Lamaizm ve Budizmle alakasının olmadığını ve Eski Orta Asya dininin bir kalıntısı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (1987: 614-616). Bu örnekler göz önüne alındığında, kelimenin Türk lehçelerinde daha çok "ziyaretgah, mezar" gibi anlamlara geldiği ve kutsal ibadet alanını kutsal olmayan alandan ayırma gayesiyle oluşturulduğu görülür.

Oboo taşlarla ilgili Altay Türkleri tarafından gerçekleştirilen uygulamalara dönecek olursak; yol üzerinde *oboo*'ya rastgelen yolcu, önce doğudan başlayarak *oboo*nun etrafında döner ve bu sırada Altay'ın dört bir yanındaki kutsal yüce dağların isimlerini anar. Yolculuğun huzurlu, bereketli geçmesi, amacına ulaşması için dua ederek *oboo*nun ruhundan izin ve yardım talebinde bulunur. Ardından ekmek, kurut, süt, Altay arakı[3] gibi ak (kutsal) nesnelerden oluşan saçısını saçtıktan sonra taş öbeğinin üzerine kendi taşını bırakır. Bu arada dua eden kişi, *kutsal oboo* üzerine kendisi için bir taş bırakabileceği gibi tüm aile bireyleri için de birer taş bırakabilmektedir. Yolcu, bu töreni/ritüeli yerine getirdikten sonra; artık, Altay toprağından ve onun kutlu ruhlarından büyük bir güç ve cesaret almış olarak yolculuğunu sürdürebilecektir. Akşam, karanlık inmeye başladığı andan itibaren *oboo*larda durulması, dua edilmesi ve saçı saçılması, gelenek açısından uygun bulunmamaktadır. Bunun dışındaki bütün zamanlarda ve yolculuğun her aşamasında, bu kutsal alanlarla her karşılaşmada mutlaka durulmalı ve ritüeller harfiyen yerine getirilmelidir.

Anlatılan pratikleri usulüne uygun olarak gerçekleştiren yolcu; yolculuğunun rahat geçmesini, yol boyunca başına olumsuz bir şey gelmemesini, herhangi bir aksaklıkla karşılaşmadan gidiş ve dönüşünü teminat altına almış olur. Eğer yolcu gerekli uygulamaları yerine getirmezse, Altay iyelerinin öfkelenmesine sebep olacak; değişik olumsuzluklarla, engellerle ve tehlikelerle karşılaşarak yolculuk amacını gerçekleştiremeyecek, sağ salim geriye dönemeyecektir.

Oboo kültünün Altay'daki geçmişi oldukça eskidir, Radloff da bölgedeki araştırma gezisinde *oboo* taşlara rastladığından bahsetmektedir (1994-I: 42). Eskiden, Çuy bölgesinde, göç eden insanların yüklerini kervanlarla taşıdıkları ve göç boyunca yolculuklarını sağ salim tamamlayabilmek için develeri bu kutsal taş yığınının etrafında dolaştırdıkları ifade edilmektedir (Bidinov 1998: 16). Bu bilgiler *oboo* ile ilgili inanışların ve uygulamaların Altay bölgesinde oldukça uzun bir süredir devam edegeldiğini göstermektedir. Ayrıca, 1998 yılında bölgede yaptığımız alan araştırmasında, bir Altay Türk'ü *oboo*yu, "yola çıkan kişilere kötü bir şey olabilir korkusuyla, bizim insanlarımızın kendi başına bulduğu bir şeydir, süt saçıp ardıç ağacına bez bağlayıp yiyecek koyar ve dua ederiz" şeklinde tanımlamıştır (Güner Dilek 2005: TL-7, 109-115). Görüldüğü gibi *oboo* kültü, Altaylının günlük hayatına o kadar çok yerleşmiştir ki, artık kökeni unutulmuş olsa da; Altay kültürünün ve inancının temel unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Altay bölgesinde bugün var olan *oboo*ların çoğu eski zamanlarda oluşturulmuştur. Bazen bu taş yığınları, sadece mola vermek için kullanılan yerler hâline de dönüşebildiği gibi bazen bunun aksine yeni bir *oboo* oluşturulması da mümkün olabilmektedir. Eğer bu şekilde biri, ilk taşı koymak suretiyle yeni *oboo* kuruluşuna vesile olmuş ise, o kişinin

3 Altay arakı: ekşitilmiş sütün kaynatılıp damıtılması yoluyla elde edilen geleneksel bir alkollü içecek.

güzel bahtlı, hayatla barışık, inançlı ve törelerine bağlı biri olarak mutlu bir hayat süreceğine inanılır. Yeni bir *oboo//üle* oluşturmanın en temel hareket noktası ise, manzarasının güzel olması, yüksek ve temiz bir yer olmasıdır.

*Oboo*larda hüküm sürdüğüne inanılan *Altaydın eezi* sadece insanların dualarını ve ikramlarını sunduğu bir ruh/iye değildir. Bu kavramın içinde gezgin ruhlar/iyeler hatta kötü ruhlar ve *körmös* (şeytan) de bulunabilmekte ve bu şeytani ruhlar/iyeler *oboo*ların bulunduğu yerlere de yerleşebilmektedirler. Bunu hisseden insanlar bu *oboo*larda ibadet etmekten vazgeçip daha güzel ve iyi bir yer arayışı içine girebilir ve bu eski *oboo*lar daha sonrasında *baylu/körmöstü cer* olarak, insanların sakınması gereken bir yere (Halemba 2006:79) dönüşebilir.

Altay'daki *oboo* kültü, Moğolistan'da olduğu gibi kararlılık fikri ve grup kimliği ile ilişkilidir. Eğer insanlar soyunun ait olduğu kutsal ibadet alanlarından uzaklara giderlerse ve bu kutsal alanlardaki ritüelleri fiziki olarak yerine getiremezlerse bu alanlarda yapılan dualarda şamanlar tarafından adları anılmaya devam eder. Böylelikle bu kutsal ibadet yerleri uzakta olanları da himaye edip onlara güç kaynağı olmayı sürdürür. *Oboo*ların bulunduğu yerler insan eliyle yapılmış olmaları bir yana kutsal bir değer olarak anlamlıdır ancak inanç sistemlerinin temel kutsal alanları değerinde değildir (Halemba 2006: 79).

Günümüzde de Altay'da her yolculuğun bir bölümünde mutlaka *üüle* ya da *oboo taş* önünde durulur. Bu yığınlar aynı zamanda yol rotasını belirleyen bir işaretleyici işlevi de görmektedir. *Oboo*ların bulunduğu yerler, özünde kutsal ve özel bir yer olmakla beraber yol kenarlarında, dağ geçitlerinde karşılaşılabilecek çoğunlukla durmaya/mola vermeye elverişli ve güzel manzaralı yerlerdir. Altay Türkleri tarafından kutsal atfedilen bu alanlar *baylu cer* (kutsal yer) şeklinde anılır (Halemba 2006: 79). Bu arada, bütün Altaylıların, Altay topraklarının tamamını hürmetle ve saygıyla anılan kutsal toprak yani *baylu cer* olarak nitelendirdiklerini de hatırlatmakta yarar vardır. Burada durup dua edecek kişilerin saygılı ve sessiz bir şekilde *oboo* ritüelinin kurallarına uygun tavırlar sergilemesi gereklidir.

Oboo Taş Ritüelinin Altay Türkleri Dışındaki İzleri

Oboo taşla ilgili gelenekler, birtakım farklılıklar göstermekle birlikte günümüzde Hakaslarda, Tuvalarda ve Moğollarda da sürdürülmektedir (Alyılmaz 1999: 25-28). Bununla birlikte araştırmalar, bu inancın sadece Altay toplumlarıyla da sınırlı kalmadığını işaret etmektedir. Eski Yunanlılarda, kelime kökeni olarak 'taş yığınlarından' geldiğine inanılan *Hermes* ile *oboo* görev bakımından ilgi çekici bir şekilde örtüşmektedir. Eski Yunanistan'da tıpkı Altaylarda olduğu gibi, küçük taşlardan ibaret olan bu tepelere özel bir saygı gösterilmekte ve yoldan geçenler de bu taş yığınları üzerine bir taş bırakmaktadır (Bonnefoy 2000: 402, Tanyu 2007: 28-29). Bu taş yığınlarındaki Hermes'in, yolcuların ve gezginlerin yardımcısı olduğuna, onlara yolculukları süresince kılavuzluk edip, onların yollarını açtığına ve yol boyunca onları tehlikelerden koruduğuna inanılmaktadır.

Türklerde Şamanizm'in geçmişi hakkında bilgiler veren Potapov, Çin el yazmaların-

da geçen "Sünnu (Hun) Şamanlara onların (Çin ordusunun) geçebileceği bütün yollarda ve su kenarlarında (onların geçebileceği) toprağa koç ve boğaları gömmelerini ve Han ordularına ölüm göndermeleri için tanrılara dua etmelerini emrettiler" ifadesini yol kültü ve kurbanla ilişkilendirerek *oboo* hakkında şu açıklamalarda bulunur: "Sünnularda böyle bir Şaman geleneğinin varlığı, Tunguzlardaki mevcut bir törenle ispatlanmaktadır. 20. yüzyıl başlarında Tuvalar genellikle dağ yollarında ve geçitlerinde yolculuklarının iyi geçmesi dileğiyle bölgedeki iyelere/ruhlara adanan, taş ve çalı çırpı yığınından oluşan sunaklar yani *ovaa* yaparlardı. *Ovaa*nın yapıldığı yere ise kurban olarak canlı boğa gömülürdü" (Potapov 2012: 151). Yine Tuvalarda, eski zamanlarda avcılar, avlandıkları yerleri işaretlemek amacıyla bu yerlere taş koyarlar, daha sonra oraya gelen ve avlanmasını bitiren bir başka avcı, oradaki yer iyesine teşekkür ifadesi olarak daha önceden işaretli alana bir taş ilave edermiş. Bu taşlarla işaretlenen alandaki ağaçlardan yemiş toplayan ve topraktan kökü yenebilen bitkiler çıkaran insanlar da ormanın koruyucu ruhlarına/iyelerine olan teşekkürlerini ve saygılarını bu taşlarla işaretlenmiş yere bir taş bırakmak suretiyle gösterirlermiş. Bu *oboo taş* ritüelinin ilk uygulanış modelinden sonra, ilerleyen zamanlarda değişen hayat şartlarına bağlı olarak Tuva topraklarında hayvancılığın gelişmesiyle çetin tabiat şartlarına rağmen hayvanlarının semizleşip çoğaldığını görenler hayvanlarının bakımını yaptıkları yerlere veya yüksek bir yere teşekkür niyetiyle bir taş bırakır olmuşlar. Böylelikle, besin ihtiyacının büyük bir bölümünü hayvansal gıdalardan sağlayan değişik boylar, bölgedeki zorlu kış şartlarını atlattıklarında hayvan otlattıkları bazı yerleri hem kutsamış hem de işaretlemiş olurlar. Bu durum, *oboo taşları* kutsamanın ikinci halkasını oluşturmuştur. Ayrıca, tarım hayatının canlanmasıyla ekilen alanlarda ürünlerin yetişmesi için yağmura ihtiyaç duyulmuş, yağmur için dua etmek maksadıyla da *oboo*lara taş koymaya başlanmış ve bu şekilde de kutsamanın üçüncü aşaması gerçekleşmiştir.

Ayrıca Tuva Türklerinde eskiden *ovaa* yapılacak yerleri kamın göstermesi oldukça yaygın bir gelenek iken Budizm kabul edildikten sonra bu görevi lamalar üstlenmiştir. Genellikle nehir yatağının kıyısında, yüksek dağ geçitlerinde, dağlarda yer alan *ovaa*lar bazen sadece bir soya ait de olabilmektedir. Tuva Türklerinin inancını kuvvetlendiren, coşkunluk veren *ovaa*lar, taşların tek bir yere yığılmasıyla ya da ince ince kesilmiş ağaç parçalarının çadır biçiminde bir araya getirilmesiyle (Lopsan 2010: 104-109) oluşturulmaktadır.

Dağ kültüyle ilgili olarak Moğolistan'da, Tibet ve Buryatlar arasında da birtakım değişikliklerle *oboo* geleneğine rastlanmaktadır. Altay kavimleri içinde yer alan Moğollarda ise, kutsal olduğuna inanılan ruhların ikamet ettiği yerlere yoldan geçen insanların taş ve ağaç parçalarını üst üste yığmak suretiyle oluşturdukları tepelere *ovoo//stupa* adı verilir. Yolculuğa çıkacak kişilerin bu yığınlar etrafında üç kez dönüp bir taş koyduktan sonra yollarına devam etmeleri gerekir, bunu yaptıkları takdirde orada olduğuna inanılan ruhların gücü artacak ve yolcunun da seyahati tehlikesiz geçecektir. Bunun dışında bu alanlar Şamanist törenler için de kullanılmaktadır. Moğolistan'da grup olarak birlikte ibadet yapılmak üzere dikilmiş olanlar ve Altay bölgesindeki *oboo*lar gibi yol kenarlarına ibadet ve sunu için dikilmiş olanlar olmak üzere iki tip *oboo* mevcuttur. Ancak, her

ikisinin de yerleri değiştirilemeyecek biçimde kurulmuştur (MSC: 18).

Bir Tibet halkı olan Amdolarda da taş yığınlar vardır ve üzerleri dallarla örtülüdür. Tepesinde bir tür dua bayrağı dikilidir. Bir Çin halkı olan Henalarda da *latse* sözü Moğolca *oboo* ile eşleşmektedir (Dıemberger 2007: 120). Bu yığınlar iki halk arasında ortak tapınma/ibadet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır, bu iki ritüel arasında derin bağlar mevcut olup ve aynı zamanda milli kimliklerini de temsil eder.

Çukçalarda, Hansı-Mansı/Nenetslerde olduğu gibi kutsal yerler bulunmamasına rağmen hikayeleri herkes tarafından bilinen ve şimdi gidilmesi yasak olan savaşta ölen ya da kaybolanların bulunduğu kutsal mağaralar vardır. Bu alanlar Moğolistan'daki ve Güney Sibirya'daki adıyla *oboo* veya Eskimolardaki adıyla *inuksuit* gibi işaretlenmemektedir. Yazın taşla çevrelenen bu alanlarda, sadece kamp yerleri, ateş yakılan yerler ve cenaze yerleri işaretlidir. Her birinin üstü taşlar, kırık hediyeler, ağaç dalları, ritüel sırasında kesilmiş olan ren geyiği boynuzları ve dal parçaları ile kaplıdır (Jordan 2010: 138-139).

Tunguz kabilelerinden Udegelerin Bikin ırmağı boylarında kutsal ibadet alanları bulunmaktadır. Udegelerin kozmolojisine göre Aşağı Amur havzasındaki halklarda olduğu gibi bir tepe, kaya ya da uçurum gibi yerlerde tanrısallığı simgeleyen kutsal bir obje mutlaka bulunmaktadır. Diğer dünyaya açılan bir kapı olarak görülen ve tanrısal ritüel alanı olarak bilinen bu yerler, yoldan geçen yolcular için bir tür yol işaretleyicisi ve yol kılavuzu hizmetini görür (Jordan 2010: 267-268). Bu tip alanlar, Moğollardaki sarp geçitlerde, yüksek tepelerde ve uçurumlarda yer alan sınırtaşı/işaretleyici işlevi gören *oboo*larla ortaklık gösterir.

Buryat şamanlarının da *oboo* taşlarının yanında çeşitli törenler yaptıkları ifade edilir. Eski zamanlarda çoğunlukla yaz aylarında, babadan oğula geçen, kutsal sayılan ruhlar için toplu olarak canlı hayvan kurban edilmesi şeklinde gerçekleştirilen ve Şamanist kökenli bir gelenek olan *tayılgan* ritüeli, 19. yüzyılda Batı Buryatları arasında Ortodoks dini takvimine uygun olarak azizler gününe dönüşmüştür. Lamaist olan Doğu Buryatları arasında ise kansız kurban etme şeklinde gerçekleşen bu ritüel günümüzde *oboo* şeklinde adlandırılmaktadır (Humprey 1999: 374).

İç Moğolistan'da ise *oboo* biraz şekil değiştirmiştir ve bir festival olarak kutlanır. Her yıl haziran ayında kutlanan küçük ve resmi olmayan bu festival Moğolistan'ın bazı kırsal alanlarında da mevcuttur. Kış sonunda kutlanan festivalde Tanrıya yağmur vermesi, çok balık ve avlanacak hayvan vermesi ve otlaklarda bol ot çıkması için dua edilir. Komünizm döneminde yasaklanan ve 1990 sonrası tekrar kutlanmaya başlanan bu bayramın arka planında da Şamanistik öğeler mevcuttur. Din adamının duaları eşliğinde toprağa alkollü içkiler saçılır ve hemen herkes bu kutlamaya katılabilir (MSC: 5).

İslam dini dairesine giren Anadolu sahasında da dağlar, ırmaklar, taş yükseltileri ve ağaçlar kutsal sayılmakta ve bu yerlerdeki koruyucu ruhların varlığına inanılmaktadır. Güneydeki Türkmenler'in Toros Dağları'nın taşlık-kayalık sivri ve ulaşılmaz doruklarını kutsal ve yüce sayarak onlara "dede" adını vermeleri ve yine başka bir Anadolu toprağı olan Amasya'da çam ağaçlarının kutsallar arasında yer alması, Altaylar'ın *yolculuk/oboo* ritüellerini; Anadolu'ya ve eski Türk inanışlarına bağlayan pek çok örnekten

sadece birkaçıdır (Tanyu 1967: 164, 296).

Anadolu'nun çok değişik bölgelerinde dağ ve taş kültü ile ilgili gelenekler çok zengin bir çeşitlilikle sürdürülmektedir (Tanyu: 2007). Bir örnek olarak, Kırşehir, Ankara, Sivas ve daha birçok bölgede görülen dilek taşı geleneğini verebiliriz. Dileği olan kişi, taşın yanına gelip (ihlas ve fatiha) dualarını okur, sonra taşın üstüne çıkar ve gözlerini yumarak dileğini diler, gerçekleşirse taş mihveri etrafında döner, gerçekleşmezse dönmez ya da dilek taşı üzerine bir taş yapıştırmaya çalışır, bunda muvaffak olursa dileğinin gerçekleşeceğine inanır (Tanyu 1967: 265). Altay Türk ve Moğol gruplarıyla benzerliği olan bu uygulamalarla, özde, bir insanın arzuladığı bir şeyin *-ki bu bir yolculuk, bir evlilik, bir iş, bir hastalıktan kurtulma, çocuk sahibi olma olabilir-* gerçekleşmesi için 'taşları değişik şekillerde aracı kılmak ve kendisiyle birlikte niyetlerini de bir şekilde güvence altına almak' bakımından ortaklaştığını söyleyebiliriz.

Altay dil ailesi üyeleriyle yüzyıllardır birlikte yaşayan Ruslarda da Altay toplumlarından biraz farklılaşmakla birlikte, taşla ve yolculukla ilgili benzer endişe ve saygıdan ortaya çıkmış olan inanışlar bulunmaktadır. Halk arasında, orman, ırmak ya da yol kenarlarında bulunan taşlar hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bunlardan en yaygın olanı, bir yolcu yoldan aldığı taşı yanında götürüp misafir olduğu evde bir yere ya da sobanın arkasına koyar, sonra soyunur, yatar ve sabahleyin uyandığında kendini büyük bir taşın üstünde yatar hâlde bulur. Diğer bir rivayete göre, yoldan geçen yolcu dinlenmek için bir taşın üzerine oturur ve birden kendini bulunduğu yerden çok uzaktaki bir taşın üstünde bulur. Bu tür kutsal ya da sihirli taşların yanından geçen kişiyi buradaki kötü ve kirli ruhların korkuttuğuna veya buralarda kötü ruhların azap çektirdiği ölülerin göründüğüne inanılır (Platanov 2011: 130-144).

Galiçya'da Karpat dağlarının eteklerinde Skole Strıyskoy bölgesinden iki verst uzaklıkta "Svyatoslav Vadisi" adlı bölgede kardeşiyle birlikte öldürülen Rus Prensi Svyatoslav'ın olduğuna inanılan sembolik bir mezar mevcuttur. Mezarın hemen yanında buradan geçen kişilerin çevre mezarlarda bulunan ağaçlardan kopartarak attıkları dallardan oluşmuş bir yığın bulunmaktadır. İnsanlar buradan geçerken bir dal parçası atmazlarsa yolda başına uğursuzluk geleceğine inanırlar. Yine bir Fin halkı olan Zıryanların yaşadığı Vologodskaya vilayetindeki İjma nehri ve köyü yakınlarında eski püskü çeşitli ahşap malzemelerle kaplanmış küçük bir tepe bulunmaktadır ve bu tepenin *Yag-mort* adlı bir orman adamına ait olduğu söylenir. Bu tepenin önünden her geçen, hemen tükürmek ve bu tepeye taş, dal, sopa ya da bulduğu herhangi bir şeyi atmak zorundadır. Bu âdet, bilinmeyen tarihlerden beri süregelmektedir ve yerel halk arasında gelenekselleşmiştir. Yaşlılar tarafından bu âdeti yerine getirmeyenler, geçmişlerine saygı göstermedikleri gerekçesiyle "gün yüzü görmesin, Yag-mort'un mezarına bile tükürmedi" ifadesiyle kınanmaktadırlar (Zelenin 1995: 67- 68).

İster *oboo* ritüelinde olsun, ister diğer ritüellerde olsun hemen hepsinde bez/ip bağlamak, taş/ağaç dalı/ ağaç yongası koymak, dua etmek yanında bir de adak sunmak-kurban vermek eylemlerinin ortak olduğunu görmekteyiz.

Sonuç

Sonuç olarak, yalnızca yol ve yolculuk üzerinde durulan uygulamalar ve onlar içinde özel bir yeri olan *oboo;* sadece Altay Türklerinde değil, biraz farklılaşmış/dönüşmüş bir şekilde Türkiye coğrafyası da dâhil birçok Türk ve Moğol topluluklarında ve onların komşuluklarındaki Ruslarda alışkanlık belleğinde canlı bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlunun bilinmeyen zamanlardan beri vazgeçemediği değerlerden biri, kutsal addedilene olan inancı ve bu değere karşı sergilediği saygı uygulamalarıdır. Hatta zaman zaman bu kutsalın kişi tarafından oluşturulduğunu da görebilmekteyiz. İnsan zihni ve algıları tarafından oluşturulan yol ve yolculukla ilgili ritüel-gelenekler tüm kültürlerde ve inanış biçimlerinde değişik uygulamaları ile hâlen varlıklarını sürdürmektedir. Altay Türklerinin günümüzde de canlı olarak sürdürdüğü bu yolculuk uygulamalarının önemli bir bölümü dağ ve taş kültüyle bağlantılıdır ve Türk kültür coğrafyasında taşlarla da dağlarla da ilgili inanışlar oldukça çeşitlidir. Aslında sadece Türklerde değil dünyadaki eski ve yeni birçok kültürde yolculukla ilgili inanışlar ve pratikler içinde taş kültü mutlaka yer almaktadır (Tanyu: 2007).

Bu inanışlar etrafında ortaya çıkan gelenekler, çok eski çağlardan günümüze aktarılmış, bu aktarımlar sırasında farklı kültürler içinde tıpkı *oboo* taş kültünde olduğu gibi var olan özellikleri bazen aynı kalmış, bazen yeni değerler kazanmak suretiyle zenginleşmiş, bazen de temel özelliklerinin bir çoğunu yitirip farklı uygulama şekillerine dönüşmüştür. Bu dönüşümün belirtisi olarak süren gelenekler; ruhlara, iyelere, tanrılara şükran ve bağlılık ile adakların sunulması sonucunda meydana gelen bir ritüel-ibadet şeklidir. İnsanlar, farklı kültürlerde farklı dinlerde yaşıyor olmalarına rağmen dilek dilemek, niyetlerini hayata geçirmek, korkularını, kaygılarını gidermek, saygılarını göstermek için farklı görünüşlerde aynı/benzer uygulamaları gerçekleştirmişlerdir.

KAYNAKLAR ve KISALTMALAR

Alyılmaz, Cengiz (1999). "Moğolistan'daki Oboo'lar-Ovoo'lar". *Orkun*. 11. Sayı, Ocak. s. 25-28.

Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü (Yöneten: Yves Bonnefoy. Türkçe baskıyı yayına hazırlayan: Levent Yılmaz). I.Cilt A-K, Dost Kitabevi Yayınları. Ankara. 2000.

Baskakov, N. A. (1947). *Oyrotsko-Russkiy Slovar//Oçerk Grammatiki Oyrotskogo Yazıka.* Moskova.

Bidinov, K. A. (1998). *Altayın Baylagan Çüm-Cañdar.* Gorno-Altaysk.

Dıemberger, Hildegard (2007) "Festivals And Their Leaders: The Management Of Tradition in The Mongolian/Tibetan Borderlands" Brill's Tibetan Studies Library. Volume 10/9: *Proceedings Of The Tenth Seminar Of The Lats*, 2003. Volume 9. The Mongolia-Tibet Interface: Opening New Research Terrains In Inner Asia, Bulag, Uradyn E., Diemberger, Hildegard G. M.

Güner Dilek, Figen (2005). *Altay Türkçesi Ağızları*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Halemba, Agnieszka (2003). "Contemporary religious life in the Republic of Altai: the interaction of

Buddhism and Shamanism". *Sibirica*. Vol.3, No.2. October, Routledge.
Halemba, Agnieszka E. (2006). *The Telengits of Southern Siberia: Landscape, Religion and Knowledge in Motion*. USA/CA.
Halemba, Agnieszka (2008). "Religion and Conflict over Land in the Republic of Altai: Is there a Difference between Building a Shrine and Creating a Nature Park?". *Brill's Tibetan Studies Library. Volume 21: Conflict and Social Order in Tibet and Inner Asia*, Leiden.
Harva, Uno (2014). *Altay Panteonu, Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. (Tercüme: Ömer Suveren) Doğu Kütüphanesi. İstanbul.
Humphrey, Caroline (1999). *Marx Went Away-But Karl Stayed Behind.* (2nd Edition), University of Michigan Press.
Jordan, Peter (2010). Landscape and Culture in Northern Eurasia. Left Coast Press, CA/USA.
Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (Çev. Günay Karaağaç). TDK. Ankara.
Lopsan, M. B. Kenin (2010). *Tıva Cançıl*. Kızıl.
Mongolia Society and Culture Complete Report (2010). "Holidays and Festivals" World Trade Press. Petaluma. CA/ USA (=MSC)
Muytuyeva, Valentina A. Çoçkina Maya P. (1996). *Altay Can (Bileniñ Biçigi)*, Gorno-Altaysk.
Ong, Walter J. (2012). Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi, Metis. İstanbul.
Platanov, Ye. V. (2011) Poçitayemıye kamni v pravoslavnoy traditsii na severo-zapade Rossii. Etnografiçeskoye obozreniye, No:3, İnstitut etnologii i antropologii RAN, Moskva.
Potapov, L.P. (2012). *Altay Şamanizmi* (Çev. Metin Ergun), Kömen Yay. Konya.
Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan II* (Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir), MEB yayınları: 2751, İstanbul.
Roux, Jean-Paul (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret yay. İstanbul
Roux, Jean-Paul (2012). *Eski Türk Mitolojisi*, BilgeSu yay. Ankara.
Tanyu, Dr. Hikmet (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. AÜ Basımevi.
Tanyu, Hikmet (2007). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Elips.
Ukaçina, K.E. -Yamayeva, E.E. (1997). *Altay Alkıştar.* Gorno-Altaysk.
Vainshtein, Sevyan (1980). *Nomads of South Siberia*, (edt: Caroline Humprey) English Translation: Cambridge University Press. Cambridge.
Verbitskiy, V, (1884). *Slovar Altayskogo i Aladagskogo nareçiy Tyurkskogo yazıka*. izdanie 2-e, Ak Çeçek, 2005, Gorno-Altaysk. Federalnaya tselevaya programa "Kultura Rossii"(podprogramma "Podderjka poligrafii i knigoizdaniya Rossii"). Gorno-Altaysk.
Zelenin, D. K. (1995). İzbrannıye trudı. Oçerki russkoy mifologii:umerşiye neyestyestvennoyu smertyu i rusalki.İzdatelstvo "indrik". Moskva.

Özet

Altay Türklerinde Yolculuk ile İlgili İnanışlar ve Ritüeller

Altay Türkleri (Kumandı, Çalkandı, Tuba, Telengit, Teleüt, Altay Kişi) oldukça eski zamanlardan beri Altay Dağlarının vadilerinde ve nehir kıyılarında çeşitli boylar hâlinde yaşamaktadır. Çetin bir coğrafyada bulunmalarına ve sayıca az olmalarına rağmen Şamanistik

bağların tabiatla uyumu kolaylaştıran rehberliği sayesinde asırları aşıp bugüne ulaşmışlardır. Bu bağların günlük hayata bir yansıması olarak; Altaylılar, "hayat-coğrafya-inanç" üçlemesi çerçevesinde yolculuğa çıkmadan önce ve yolculuk süresince ağaç dallarına bez bağlamak, taş koymak, dua etmek ve adak sunmak şeklindeki bir dizi eylemden oluşan birtakım pratikleri, ritüelleri gerçekleştirmektedirler. Anılan eylemler, bazen kutsal bir ağaç ve su kıyısında, bazen de taş yığınlarıyla çevrili (oboo) ibadet alanlarında yerine getirilmektedir. Altay Türkleri'nin bu mekânlarda hüküm sürdüğüne inandıkları koruyucu ruhlardan/iyelerden izin almaları için yapılan bütün pratiklerin usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmesi oldukça önemlidir. Bu makalede, temel olarak Altay Türkleri tarafından gerçekleştirilen yolculukla ilgili uygulamalar; Sibirya'dan Anadolu'ya uzanan çizgi üzerinde bulunan diğer Türk-Moğol toplumlarından ve onlarla yıllardır birlikte yaşayan Ruslardan da konuyla ilgili örnekler sunularak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altay, Şamanizm, Yolculuk, Oboo, İye.

Abstract

Beliefs And Rituals Related To Jorney in Altai Turks

Altai Turks (Kumandy, Chalkandu, Tuba, Telengits, Teleuts, Altay Kiji) have been living in the valleys and river banks of Altai Mountains as various clans since the very early times. Although they are in a demanding geography and few in number, they have survived centuries and made it to the present time with the guidance of Shamanistic bonds, which have facilitated establishing harmony with nature. As a reflection of these bonds on the present time, the Altai people follow certain practices, rituals which consist of a series of actions, such as tying cloths to tree branches, placing stones, praying and making offerings prior to and during journeys, within the framework of 'life-geography-belief' trilogy. These actions in question are sometimes carried out near a holy tree or body of water, sometimes in worship areas which are surrounded with rubbles (oboo). It is highly important that all these practices, which Altai Turks carry out to take permission from the masters/master spirits. They believe to rule these areas, are duly done. In this article, basically Altai Turks' practices about journeys have been dealt with through examples related to this subject from other Turk-Mongol communities which live on the line from Siberia to Anatolia and Russians who have been living with them for years as well.

Keywords: Altai, Shamanism, Journeys, Oboo, Master Spirit.